

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ(*)

(1100 - 1173)

Ա. — ՄԱՐԴԵՐ

1. — Տոհմը. — Տեսանք այս սոհմին մեծ շառաւիղը՝ Մագիստրոսը: Գրական սպասէն դուրս մեր եկեղեցական աւագ դէմքերէն ան ունի չքեղ ներկայացուցիչներ, կը յիշեմ Լամբրոնացիին՝ Հայ Հին Մատենադրութեան ամենէն լայնատարր միտքը: Շնորհալին միջին մըն է այս երկու ծայրայեղութիւնները համագրող: Մագիստրոսի հետաքրքրութիւնը, Լամբրոնացիի մտքին լայնքը, իր մէջ կը վերածուին իր մակդիրը արդարացնող Արիստոտէլեան չափին: Արդար միջինին (le juste milieu) դէմքն է անիկա:

2. — Կրթութիւնը. — Պէտք է յիշել որ ԺԱ. դարը իմացական կենդանութեան մեծ ապացոյցներ տուած է մեր պատմութեան: Ասողիկի աթիւն ես խօսեցայ ստեղծուած այդ շրթունքին: Մտնեթ ենք Մագիստրոսի հիմնած կրթական հաստատութիւններուն, գարոցներուն: Տոհմին աւանդութեանցը մէջն է ուսումին հանդէպ սա խանդավառ կեցուածքը: Յատուկ խնամքով, ներսէս աշակերտած է հայոց կաթողիկոսութեան մայր գարանոցին: Եւ ինչպէս ինքը կը վկայէ, իր մեծ եղբայրը Բա-

ցառիկ խնամք է տարած իր վրայ: Իր մէկ գործը, գոր կ'որակէ «վիպասանութիւն», արդիւնք համարակ-տիրոց» (իրն հն քառերը), աշակերտական ոտանաւոր մը չէ՝ մինակ, այլ նաեւ փաստ մը թէ ինչ ոգիով և ինչ խելալներով այդ պատանին կը մեծնար իր ժողովուրդին սպասին համար: «Շնորհալի» մականունն ալ դարձեալեան վերադիր մըն է, հաւանաբար — քանի որ զայն կը գտնենք մէկէ աւելի մարդոց քով, որոնք իրեն ընկերակիցը եղած են ուսմանց մէջ — գոր յետոյ իր գործունէութիւնը լուսաւորող պատմութիւն մը նուիրագործած է միայն, իր անձին և հանճարին ներդաշնակ շաղպատուածովը կնքաւորելով այդ գեղեցիկ բառը:

Ինչ կրնար ըլլալ այս տղուն սորվածք թէ՛ ոչ Ժամանակին ընթացիկ կրթութիւնը, պակաս՝ Հելլէններէնէ: Ինք կ'ըսէ աեղ մը թէ Աթէնք չէ գացած և թէ Հռոմեական վարժութիւններ չունի, ակնարկելով անշուշտ յունարէնի իր անգլխտութեան: Այս չքեղ մտքին սա հզօր պակասը եթէ չէ փնսսած անոր բանաստեղծական հանճարին, աղետալի եղած է անոր մտքին գարգացմանը: Այս պակասին կը պարտինք իր գեղեցիկ լեզուն և իր մտքին միջակուսութիւնը:

3. — Գործունէութիւնը. — Պատմութեան գիտնքը թէ անիկա մատաղ հասակէն օգնականն է իր եղբորը որ վինք ձեռնադրած է եպիսկոպոս, գործածելու համար անոր շնորհները, մանաւանդ քաղցրութիւնը, կեդրոնական աթոռին բազմապահանջ կարիքներուն հայթայթումին համար: Յաւանքով քննեալ եկեղեցականն է անիկա, եթէ կը ներուի այդ բացատրութիւնը. եւ կեղեցական մը որոշադրող բոլոր բարձրագոյն առաքելութեանց շտաբարանը: Գաղցրութիւն, բարութիւն, Ժուժկալութիւն, պարզութիւն, սիրելու կարողութիւն եւ այլն եւ այլն: Կը յիշեմ իր կենսագրին մէկ բառը, որով անոր նկարագրին այս կողմը անխորտակելի կերպով կը մնայ մեր մտքին մէջ. զինքը բարկացնողի մը անիկա կ'ըսէ — «Ա՛յ, պիտի բարկանայի քեզի եթէ ինձի չխնայէիր»: Աւելի քան 40 տարիներ, մինչև իր եղբորը մահը, անիկա հոգին էր այդ կաթողիկոսարանին, որ, թափառական բերդէ բերդ, Հռոմկալի անջրդի ժայռին

(*) Խօսուած Ժա. Վարժարանի մէջ:

րութիւնը կ'ըսենք թէ, ըստ առձեռն աղբիւրներու, Նոր Կտակաբանի մէջ յիշուած են Յակոբ անունով չորս անձեր, Զերեգեան Առաքեալ, Ալփեան Առաքեալ, Տեսառեղբայր՝ առաջին Նպիսկոպոս Երուսաղէմի, և Առաքելահայր՝ Հայր Յուզա Առաքեալ: Մեր տեսութեամբ անհիմն է Կաթողիկ Նկեղեցւոյ աւանդութիւնը, ըստ որում Ալփեան և Տեսառեղբայր միեւնոյն անձն են: Աւելի ուշիդ է Արեւեկան Նկեղեցւոյ աւանդութիւնը, որուն համաձայն այդ երկուքը ուրոյն անձեր են: Հետեւաբար Հայ Նկեղեցին իրաւամբ իբրեւ սուրբեր կը սօնէ Զերեգեան, Ալփեան և Տեսառեղբայր երեք Յակոբները:

Ն. Վ. ՄՈՎԱԿԱՆ

վրայէն պատասխանատուութիւնը ունի աւելի քան տարտղնուած հտտի մը յանձնաձումին: Կիլիկիա, Կապպովկիա, Մեծ-Հայք, Միջագետք, Եգիպտոս, Պաղեստին, հոն ուր այս ժողովուրդը ունի իր գաղթականները, կաթողիկոսին կողմէն Ներսէսն է որ պիտի երթայ, պիտի սփոփէ, յուսազօրէ, պիտի փրկէ յոյներէն, արաբներէն, թուրքերէն, ներքին ցեղերէն ամէն օրհալածական իր դժբախտ ժողովուրդը: Եկեղեցականի անոր ճկունութիւնը, համոզկեր հեղինակութիւնը այնքան է որ անոր կը յսնձնուի դժուար առաքելութիւնը պառակտուած Կիլիկիան իշխանութիւնը հաշտութեան մը մօտեցնելու — Թորոսն ու Օլինը — Միջնադարեան այդ կատաղի ապստեանը հաճեցնելով իրարու, մէջտեղէն վերցնելու համար ազնուայի պառակտումը: Ուշադրաւ է Պոլսոյ հետ իր յարաբերութիւններուն մէջ, իր ազգած հմայքովը: Մանօթ է Լիէքսիսի հետ իր խօսակցութիւնը, և ասոր հետեանք ընդարձակ էջը զինքորդ Պատահաբանութիւնք՝ անունով, որ երկու քույր՝ եկեղեցիներուն ցանկալի միութիւնը ունէր իբրեւ հեռաւոր նպատակ: Իր եղբորը մահէն ետքը՝ Լուսաւորչի գահին վրայ գահակալ. պաշտօն՝ զոր կը վարէ եօթը տարի, մինչև իր մահը:

Այս պատուական գէմքին վրայէն կը գտնուի շեշտ գիծերը իր նկարագրին:

ա. — Կրօնաւորի, բ. — Ազգային գործիչի, գ. — Մասեմագրի: Հիմնական տառերէն կազմուած գէմքը կը գտնուի ընթացիկ քիփէն անով որ բոլոր այդ գիծերը կը համախառնուին, կը ներդաշնակուին առանց մէկուն կամ միւսին զանցումին կամ նուաղումին: Քաղցր ու ձեռն կրօնաւոր մըն է, հասկցող, ազգացիկ, հաշտաբար գործիչ մը: Ներշնչեալ, բարձրաթօնիչ զրազէտ մը հաւատարապէս:

ա. — Կրօնակամը. իր կեանքին մէջ ետուտի պատկերը կէս դարու որ անցած է կաթողիկոսարանին մեծ շրջանակէն ներս: Թէ՛ իբրեւ իր եղբորը ոգնական և թէ՛ իբրեւ գահակալ, անիկա ունի անտարկելի գեղեցկութեամբ գործունէութիւն մը որուն պատկերը չէ աղօթած դարերու ճշունտովը: Հաւատք, բարութիւն, խոհեմութիւն, բզ-գաստ կեանք, քաղցր արժանապատուութիւն, բեմերու վրայ Աստուծոյ խօսքը մեկ-

նելու սրտաշարժ խորութիւն, թեմէ թեմ, երկրէ երկիր կրօնական առաքելութիւնը կրելու հէքսաթունակ գեղեցկութիւն: Զուր տեղը չէ որ մեր եկեղեցին սրբացուցած ըլլայ զինքը: Արիւնի նահատակութեան հետ մտքի սա նահատակութիւնը ես կը բերեմ գէմ գէմ: Ինչ փաստ՝ որ միմադն է մեր մատենագիրներէն, որուն գործը բացառաբար կառուցուած, շրջանակուած ըլլայ միայն ու միայն կրօնական նկատումներէն: Քերթում, մեկնութիւն, թուղթ դաւանաբանութեան, բոլորին մէջ ալ առաջին գծին կ'երեայ կրօնաւորը: Եւ եթէ զինք գետեղենք իր շրջանին մէջ այնքան դժուարութեանց կարիքներուն զիմաց, կը հասկցուի թէ ի՞նչ սրբաբան խորութիւններ, ի՞նչ աստուածային շնորհներ նպաստած են շինելու այս կաղապարը: Ենորհալի, մեր հայրապետներուն բարքին մէջ, ամէնէն իրաւ կրօնաւորն է, բարձին տալով Ժ. դարու երանգ, այսինքն, մարդը որ փրկու-թիւնն է զանգուածին, սփոփանքը տառապածներուն, խելքի և կեանքի ուղեցոյցը տգիւթեման մէջ թաւալող ամբխներուն:

բ. — Գործիչը. ԺԲ. դարը դժուարա-գոյն դարերէն մէկն է Հայոց Պատմութեան: Ինչպէս վրայ հն երեք մեծ ժողովուրդներ՝ թուրքը, յոյնը և արաբը — Եգիպտոսով — Մեծ Հայաստանը ընկղմած է թրքական ալիքներուն մէջ: Տաւրոսի կարկանդակները վրայ, հերոսական, դժնգակ ճիգերով, ոտքերը անդունդին, ոտինքը իշխանութիւն մը: Եւ, ինչպէս ինք՝ Ենորհալի կը պատկերէ, «Իբրեւ զայծեամբ հալածեալ յորսորդաց» կաթողիկոս մը, որ պիտի աշխատի թէ՛ իր թագաւորին գահը և թէ՛ հայրապետութեան աթոռը պատելու այդ գաղան-ներուն ժանդէն: Կը հասկցուի թէ ինչ ծանր տուրքեր պէտք է միջամտին այդ դժուարին առաքելութիւնը ի գլուխ հանելու համար: Իր թուղթերուն մէջ այդ տուրքերուն փաստը պայծառ կ'երեայ մեղի: Յունաց կայսեր հետ իր թղթակցութիւնը ապացոյց է թէ ո՛ր աստիճան հեղինակաւոր ազդեցութիւն մը կրցած է ձեռք ձգել դարաւոր ատելութեամբ մը մեղի գէմ կարծրացած Պոլսոյ աթոռին մէջ: Վասնզի իր մահը բռնի վկայութիւն մը կը խլէ կայսեր բերէն, երբ անիկա կը խօստովանի թէ «Եկեղեցին Քրիստոսի, շատ

մեծ, շատ զգաստ զգայարանք մը կորսըն-
ցուցաւ: Իր մահը ցոյց կը տրուի իրբեւ պատ-
ճառ որով արեւելքի այս երկու եկեղեցի-
ները չեն հասնիր իրենց ցանկալի միու-
թեան: Բայց իր կեանքը այդ միութիւնը
յարգարող զեղեցկագոյն պողոտան չեմ
վարանիր անուանելէ: Յիշեցի իր կեանքին
մէջ հաշտարարի իր դերը Խուբինեանց
գփտութեանց ընթացքին — Թորոսի եւ Օ-
չինի խնդիր —: Կ'աւելցնեմ որ Ասորիքէն,
Ազուաններէն, հեռու գաւառներէ անհատ-
ներ, իշխաններ, պատրիարքներ չեն վա-
րանիր իր խելքին ցուցմունքներուն դիմել
երբ ասոր պէտքը կը զգան: Շնորհալի կը
գրէ մաէնուն, Կ'ուզղէ, կը թելագրէ, կը
կազմակերպէ: Եւ եթէ նկատի ունենանք
որ կաթողիկոսական աթոռը գերի աթոռ
մըն է չալէպի առլթմաններուն ենթակայ,
եւ թէ անկա պատրաստ է հասնել իր ժա-
մանակն աչ գոյութիւն ունեցող սփիւռ-
քին — Եզրպատի մէջ 30,000 հայու-
թիւն մը ունինք այդ օրերուն — բայց մա-
նաւանդ Մեծ Հայքը, բաժան բաժան պա-
տուտող Մուրք աւատակներու տակ իս-
կապէս գերի մեզ ժողովուրդին կրօնական
պէտքերուն, այն ատեն Կ'ունենանք մօտա-
ւոր պատկերը սա կիտաղարեան դործունէու-
թեան շարժական մասին: Շնորհալին մեր
կրօնական գործիչներէն ոչ ոքէ վար է,
եթէ այս բառը կը նշանակէ ընթացիկ կա-
րիքներու գոհացում, ինչպէս են արդէն
ստուար թիւով Լուսաւորի գահուն իշխա-
նաւորները:

Բ. — Մասեմագիրը. բայց ինչ որ Շնոր-
հալին եզակի կ'ընէ մեր կաթողիկոսներու
շարքին մէջ, ան ալ իր մասնագրական
վաստակն է, կրօնաւորի, հովուապետի,
գրագէտի անխառն վաստակ մը:

Շնորհալի մէջ մասնագիրը կը յայտ-
նաբերէ շքեղ յատկանիւններ՝

1. Գործնական զգայարանք
2. Բարձր կրթագրամ ոգի
3. Մարդերու խոր ճանաչողութիւն
4. Բանաստեղծական աւիւն
5. Խորագմբին դիտողութիւն եւ ապ-
րուած բարոյախօսութիւն
6. Սեանշիյի ճկունութիւնով ոճի ըզ-
րայարանք մը
7. Քերթողական հօգօր շնորհներ —
սիրտ, երեւակայութիւն, խոյանք,
միտք, քնքշութիւն, յուզում

8. Իմաստասիրական ոգի

9. Գերազանց ճանկացողութիւն (բոլոր
հարցերու որոնց կը մօտենայ)
10. Կառուցման բնազդ (հարցեր, վար-
կապիտութիւններ շինելու եւ զա-
նոնք ուրիշին մատուցանելու)
11. Ոճ (որ համադրութիւնն է իր ժա-
մանակին):

4. — Համադրութիւն դէմքին. — Հով-
ուապետ, սրբազգեաց վանական, ամենա-
հաս գործիչ եւ բարձր ներշնչութեամբ թըր-
թըռուն այս դէմքը ինծի կը յիշեցնէ Գ. և
Դ. դարու յոյն եւ լատին եկեղեցւոյ մեծ
հայրերը: Ինչպէս նաեւ իր ժամանակուան
կրօնական մեծ կարգերու հիմնադիրներու —
Դոմինիկեան եւ այլն — նկարագիրը: Ազ-
նըական իր արիւնը, գփուր պայմաննե-
րու մէջ իր ստացած ընդարձակ եւ զեղեցիկ
փորձառութիւնը, գանգուածին վրայ իր
ազգելու սքանչելի եղանակները, հոգի-
ները ուղղելու, խանդավառելու երկնա-
նըւէր իր եռանդը, խօսքի, արարքի, մտա-
նաւանդ մտածման իր պերճ տուրքերը,
եկեղեցական նուիրապետութեան մէջ ար-
դիւնակից իր վն դարը, մանաւանդ իր ըն-
ջապատին դիպալ իր անձին սրբազան հե-
ղումը, ճառագայթումը, մտքիւն մէջ կը
դիզուին որդէսգի ինքզինքս զգամ ճշմո-
րիտ սուրբի մը ուղտին մէջ իր պատկե-
րին դէմ: Ան մարդկային է ինչպէս երբ-
նային, կը գոհացնէ երկիւնքին հուրովի
տարուած ազանդաւորը ինչպէս իմաստի ու
ձեռի հետամուտները — արուեստի հետա-
մուտները:

Բ. — Գ Ո Ր Ծ Ե Ր Ը

Իր անունով մեզի եկած գործերն են.

Ընդհանրական. — որ կազմուած է Հը-
ռուկլայի կաթողիկոսարանէն զանազան-
ներու ուղղուած թուղթերէ:

Ճառեր եւ Մեկնութիւններ.

Քերթուածներ. — Շարականներէն գուրջ
Շնորհալի չափով խօսքերը, քանի չա-
փաւ, կը կազմեն առանձին հատոր մը ուր
ամփոփուած են. — 1. Ողբերգութիւն —
Յիսուս Որդի, 2. Բան հաւատոյ, 3. Ներբող
Ս. Խաչից, 4. Մարդանք առ Ս. Հրեթակա-
պետ, 5. Յաւազս երկնից, 6. Խաւսք, 7.
Տաղ — զանազան չափերով —, 8. Գանձ,
9. Առակներ, 10. Վիպասանութիւն Հայ-
կազեանց:

15000 է աւելի տող պարունակող այս քերթողական վաստակը թերեւս մեր հին մատենագրութեան ամէնէն ծաւալուն ժառանգութիւնն է մեզի եկած:

Շարականներ եւ երգեր:

Ընդհանուր դատում. — Իբրեւ ծաւալ և զանազանութիւն այս գործը կը զուգակշռուի այդ դարուն ուրիշ մեծ մատենագրի մը, Յովհ. Սարկաւազի ձգած վաստակին: Փափաքելի էր անշուշտ որ Բերդականը ըլլար նիւար: Պատմութիւնը փոխանակ ըլլալու տաղաչափութիւն, հետեւէր մեր մատենագրութեան պատմական մեթոտին: Մանաւանդ բազմատեսակ և ընդարձակ ըլլային իր ժամանակը բնորոշող թուղթերը, տրուած ըլլալով այն տարածուն շրջանակը ուր ցրուած է այն ժամանակուան հայութիւնը, հարցերը որոնք մեր ժողովուրդին ազգային և կրօնական գոյութիւնը կը շահագրգռեն, ու Միշկին դարը որմէ այնքան քիչ է մեր գիտցածը իբր ընտանի, ներսէն մանրամասնութիւն: Զմռռալ որ ամբողջ կէս դար այս իմաստուն, քաղցրահոգի, հաւատաւոր ու ազնուական միտքը ծառայած է այդ օրերու մեր հոգեւոր կեդրոնին մէջ, նախ իբրեւ գործակից կաթողիկոս իր մեծ եղբորը, իմբադրելով բոլոր թուղթերը, պատասխանելով բոլոր դիմումներուն, հասնելով բոլոր կարիքներուն, այսպէսով ներկայացնելով գերագոյն առիթներէն մէկը մեր ժողովուրդին լրիւ ճանաչումին: Նարեկի վանքին մէջ արգելափակ վանականը, կամ Վենետիկի վանքին մէջ գիրքերով բանտարկուած Ալիշան մը ի վիճակի չէին մեր ժողովուրդը այնքան ճանչնալու: Ծնորհալի՝ կաթողիկոս մըն է տակաւին 20 տարեկանին երբ իր վրայ առած էր Հռոմկլայի կաթողիկոսարանին ամբողջ գործերը — կրօնական, դիւանական, գրական մարդկերուն վրայ:

Իր գործը համապատասխան չէ այդ գործունէութեան, ու այս իմ ցաւն է, բայց իր գործին մէջ երակի մը ազնուազգի նկարագիրը — հաւատքին և զգացումին լարը — այնքան բացարձակ գեղեցկութեամբ կը ճնշէ իրեն մօտեցողին որ իմ աշխատանքը կը դառնայ սրտի արարք մը, հանդէպ այս բանաստեղծ կրօնականին:

Գ. — ԳՈՐԾԻՆ ԿՇԻՌԸ

Այդ գործին ծանրութեան կեդրոնները.

1. Դաւանաբանական. — Իմ ձեռնհասութենէս դուրս է հայ եկեղեցւոյ դաւանաբանական իրաւատար ըմբռնումը, գիտեմ միայն թէ Ծնորհալին կը նկատուի այդ եկեղեցւոյ ամէնէն ուղղափառ, ընդհանուր եկեղեցւոյ ոգին ամէնէն հարազատ արտայայտող և աստուածաբանական հարցերը կարելի պայծառութեամբ դասաւորող մեր մեծ հայրապետ: Իր նամակները, միութեան խնդրոյն շուրջ, առ յունաց կայսրը, ստեղծած են խոր հետաքրքրութիւն մը, հիացման հասնող: Թարգմանուած օտար լեզուներու, ժԹ. դարուն անոնք կը պահեն իրենց այդ հանգամանքը: Կարգացած եմ Օձնեցիի, Մագիստրոսի դաւանաբանական քանի մը նամակները: Անձնական վկայութիւնս է թէ Ծնորհալի արձակը, լեզուին լոկ նկարագիրը, մտքին պայծառատեսութիւնը, հայ աւանդութիւններուն մէջ իր ստացած բարձր, իր խոր հմտութիւնը իր եկեղեցւոյ աւանդութիւններուն, զիս առաջաւորած են շատ բարեբաւտ կերպով մը: Օձնեցին հերետիկոս կը հալածէ: Մագիստրոս միութիւն կը ծախէ: Ծնորհալին հայ եկեղեցւոյ տրամաբանութիւնն է: Ասկէ աւելի չեմ արտօնուած խօսելու իր գործերուն այս երեսին վրայ, բայց կը խորհիմ թէ ոեւէ հայ վարդապետ վարլելի առիթը կ'ունենայ Ծնորհալի մէջ հայ եկեղեցւոյ դաւանաբանական պատկերը ամբողջութեամբ յօրինելու: — Մատենագիրները մեր բանասիրութեան անսպառ աղբիւրն են, արդի հմտութեան և քննադատ ոգին ու պատմական վերարտադրման բարիքներով վրնուած ամէն փնտռող, գիտցէք թէ նոր գեղեցկութեան կը հասնի: Յիշել ժԹ. դարու քննադատ գաղտնի:

2. Բարոյախօսական. — Աւելորդ է շեշտել թէ մեր դասական ամբողջ գրականութեան մէջ, պատմութիւնէն յետոյ, դաւանաբանականին ալ մէջ առնելով, տիրական երևոյթ է բարոյախօսութիւնը: Բոլոր մեկնութիւնները, քարոզները, թուղթերը, զիրենք թելադրող պարագաներէն զատուելու, անկախ դառնալու խորունկ ախորժանք մը ցոյց կուտան, որպէսզի լայնօրէն կարենան տարածուիլ բարոյախօսութեան: Ծնորհալին բացառութիւն չէր կրնար կազ-

մեկը Աւելին, Գերագոյն պետի իր հանգա-
մանքը, գրազէտի իր յաւակնութիւնները,
մեկնադիւն և ուսուցչի ձերքերը, ընթերցողական
այդ դարու նախասիրութիւնները զինքը
կ'ընեն իր օրերու ամէնէն փնտռուած, սիր-
ուած և ունկնդրուած խրատատուն: Աւել-
ւորդ է ըսել թէ իր բոլոր թուղթերը երկար,
մանրամասնուած խրատներ են Աւետարա-
նէն բղիտող ոգիի մը վրայ: Դարձեալ աւել-
ւորդ է ըսել թէ այդ խրատները հեռու են
մտքի գրութեան մը փաստը ըլլալէ — կ'ակ-
նարկեն իմաստասիրական կառուցումներու,
յոյն, լատին և ասորի պարոցները կազմող
մեծ մտքերու յօրինումներուն, աշխարհը
ինքնատիպ կերպով ըմբռնելու և մարդը
գտնելու դարձեալ ինքնիկ հայեացքին:
Ու կը նոյնանան իրմէն առաջ քաջածանօթ
կերպին որ քարոզին և գրուածին մէջտե-
ղերը կը թափառի այնքան դիւր գալով
զանգուածներուն, միջակներուն, պատ-
րաստ տարրեր շահագործելու ընդունակ
մտքերուն: Թող չառաքելութիւն թէ հայ եկե-
ղեցւոյ հայրապետ մը պարտաւոր չէ լոկ
հայ մը մեալ, բարոյական իր գրութիւնը
գունաւորող: Թող չառաքելութիւն թէ եկեղեց-
ւոյ հայրապետի մը գերագոյն առաքե-
լութիւնն է՝ հաւատարմութիւնը բնագի-
տներու, նուիրագործուած դասանանքներու,
թէ՛ որքան աւելի մօտէն ընթանայ մեկ-
նիլը, բարոյաբօսը, աւանդութեան պատ-
գաւներուն և զանոնք մեկնելու ընդուն-
ուած կերպերուն այնքան անիկա կ'արդա-
րացնէ իր իմաստը: Այսպէս չըրին Գ. և
Գ. դարերուն եկեղեցւոյ հին հայրապետ-
ները երբ խոշոր ձեռնարկը կար հեղին-
մտածման կաղապարները որդեգրելու և
գործածելու, քրիստոնեայ միթիքը կազ-
մակերպելու և աստուածաբանութիւնը լատ-
տակերտելու: Այսպէս չըբաւ դարձեալ մեր
եկեղեցին իր է. դարու իմաստուններովը
— Քոթիկաւոր, Օմենցի — որոնք մեզի
ձգած աւանդին մէջ անշուշտ գոյաւար է
մեզի յատուկ, մեր նկարագիրները ընդ-
գծող բարոյական ըմբռնողութիւն մը ճշը-
դեւ: Ենորհալին թերեւ կամովին զոհած
ըլլայ իմաստասիրական հայեցողութիւն-
ները, ի չահ անմիջական օգուտին մէջ որ ե-
կեղեցիին պարտքն է հայթայթել իր ժո-
ղովուրդին: Այս է պատճառը թերեւ որ-
պէսզի Ենորհալի բարոյախօսութիւնը ըլ-

լայ ժամանակին ձայնը բայց միշտ զգաստ:
Որ կիրքեր չստեղծէ ու չանցնի յարձակո-
ղականի — յիշել Ոսկերեանը, Բարեղ
Կեսարացին, Գր. Նազիանզացին եւայլն:
Կարծես մեր ժողովուրդին զգայութիւնը,
ճկունութիւնը, պարագաներուն յարմարելու
ընդունակութիւնը, իր հոգեկան համեստու-
թիւնը ցոլանան սոյն էջերուն մէջ, որոնք
բուրբ անունով մեզի հասած են: Ընդհան-
րակամը գլուխ գործոց մըն է այդ ուղղու-
թեամբ:

Մամոր. — Այդ անունին տակ խմբուած
են Ենորհալի բոլոր թուղթերը և կը բաժ-
նուին 3-ի, ասոնցմէ առաջինը «Առ համո-
րեմ հայապետ ազինա» կը մնայ ոչ միայն
թանկագին վաւերաթուղթ մը միջնադար-
եան հայ դասակարգին իմացական և ֆիզիք
պատկերէն, այլ և մեր պատմութիւնը լու-
սաւորելու կանչուած այն շատ քիչ թուղ-
թերէն մէկը, ուր մեզի տրուէր հաստատել,
մեզի այնքան յաճախ պակսող իրականու-
թիւն մը, վասնզի մեր ժողովուրդին բա-
ցակայութիւնը մեր գրականութենէն, ամէ-
նէն դառն աղէտներէն մեկն է մեր բախտին:
Ինք դասակարգերու առանձինն ուղ-
ղուած բարոյախօսական պատմութիւն տե-
սակ մը առիթ են որպէսզի այդ դասակար-
գերը մարմին դառնան մեր աշխարհը:

ա. Առ կրօնաւորս ետ ի վանորայս»

բ. Առ առաջնորդս սբոց ուխտից վա-
նակամաց

գ. Առ առաջնորդս եկեղեցւոյ որ են յառ-
խարհի (եպիսկոպոսներ)

դ. Առ դասս քանգալից

ե. Առ իշխանս աթաբախի

շ. Առ զկնուորաց դասս

է. Առ քաղաքականս

զ. Առ երկրագործս եւ համոքեմ ժողովու-
ղականս

ը. Առ կանանց դասս:

Ոչ մէկ վերլուծում պիտի չկրնար փո-
խարհին անձնական ընթերցումին անհուն
հաճոյքը. որով ես ձեզ կը դրկեմ գրքին:
Բաւ է ըսել որ ամբողջ մեր ժողովուրդն է
որ կ'անցնի մեր առջեւէն մեղքերու ընդդէմ
պաշտպանուելու պատաւանքի մը տակ, այդ
մեղքերով իսկ լուսաւորուած:

Երկրորդ խումբը թուղթերուն, չափա-
զանց չահեկան և սոսամաթիկ նիւթի մը
նուիրուած է: Հայ և յոյն եկեղեցիներու

միութիւնն է տարիկա: Ըսի վերի զաւանա-
բանութեան հատուածին մէջ թէ ո՛ր առ-
տինան պայծառ, ամուր և վերջնական են
Շնորհալիի եզրերը այդ հարցերուն շուրջ:
Իայց ամէն առիթ Շնորհալիի համար պիտի
օգտագործուի իր նկարագրին հիմնական
ըղիւսմին ի նպաստ, ասոր համար է որ
թերեւ կայսեր պատասխաններուն մէջ իսկ
չի գաղբիր բարոյախօսելէ: Ձեռ գիտեր թէ
պէտք կայ ըսելու թէ իր բոլոր քերթուած-
ներուն յատակը, իր աղօթքներն ու շարա-
կանները դարձեալ կը պաշտպանուին նոյն
կարիքէն: Գիրքին մէջ խմբուած երրորդ
տրցակը, ուղղուած զանազաններու, հա-
ճելի լուսամտաների են այդ դարու թէ՛
բարեքրու և թէ՛ մտայնութեանց վրայ:
յոյներու հետ սիրոյ յորգոր, իրեն ուղ-

ղուած յիրր ամբաստանութեան մը քաղցր
պատասխան մը, երեք անգամ: Գէորգ վար-
դապետի մը երեք անգամ: Շրջաբերական
կարա քաղաքի, թաղի Արեւորդիներու
դարձին վրայ (Ղզլպաշ): Ուրուկներուն հա-
մար և ուրիշ զանազան վաւերաթուղթեր
որոնց պատմական արժէքէն աւելի հոս կը
ծանրանամ իրենցմով թելադրուած բարո-
յական զգայարանքի մը վրայ:

Շնորհալիի մեկնութիւնները, ոմանք
ոտանաւոր, ոմանք արձակ, դարձեալ բա-
րոյախօսելու առիթներ են: Կը յիշեմ հրեշ-
տակաց ներքողը, որ հակառակ թարգմա-
նութիւն մը բլլալուն, լայն չափով բարո-
յախօսութիւն մըն է: Նոյն իսկ այն քեր-
թուածով որ հասարակը կը վերջացնէ:
(Նարեհ-Կէլէ) Թ. ՕՇԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՐԱԿԱՆ

ԵՐԶԱՆԿՈՒԹԻՒՆՆ՝ ՈՐ ԶԵՐՆ Է...

Դոմ մուրացողը գութին, նոյն մուրացիկն ես սիրոյ.
Մանկութենէդ էր, գացիր միտ պատէ պատ, տուանձինն
Զարնուկո՛ւ, զարնելու միտ ինգիմիդ, ամէն օր,
Զրհասնելուդ համար սոսկ, քու մեծ սիրոյն, մեծ մարդուն:

Ու չըբաւէ՛ր քու սաժանին, դուն լրսեցիր հեռուէն
Անազանգուող անձծմեք որոնք եղան ցաւերուդ
Վրան բացուող նոր ցաւեր՝ դառնակրկի՛ծ, դառնաղէ՛ս:

«Ան չի՛ մեծնար, կը մընայ միտ ես-իմ մէջ խորհակուած,
Որ չի՛ գիտեր, չի՛ տեսներ մեր աշխարհի տարօրէններն,
Իմաստութիւնը բնութեան գոր հեշտանով կը լափենք»:

Ա՛հ, անհրապո՛յր եւ խոժոռ, դասաւորներ՝ աշխարհի,
Դուք գիտնայիք թէ որքա՛ն ես ձերինն եմ, ու ձեզ մօտ
Միտ բարեկամ մը սրտոս, հակառակ իմ սաժանիս,

Շնորհէի՛ք գուցէ ինձ եւ իմ հոգւոյն՝ որ քամեց
Միայն ցա՛ւը ու սաժանին՝ պատիժն գուցէ իվերուս,
Տըրուած անոր սաժանի՝ շնորհէի՛ք պիտի դուք

Նաղաղութիւնն՝ ըսպասուած՝ ձեր ամենուն եւ ինծի.

Գուցէ հոգին այս նրկուն ունի՛ բան մը՝ միտ ծածուկ
Որ օր մը զինք բարձրացնէ ու գրանել տայ ի՛ր հոգին

Ու ձեր հոգին մըտերիմ: Գուցէ գրանել կարենայ
Երչանկութիւնն՝ որ ձերն է, սէրն անսահման՝ որ ի՛րն է:

1945, Երուսաղէմ

ԱՇՏԻՇԱՏ